

Rəşad Kazım oğlu ƏHMƏDOV
Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin dosenti

VERGİ TƏNZİMLƏNMƏSİ AQRAR SAHƏDƏ KOOPERASIYA ƏLAQƏLƏRİNƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN ƏSASI KİMİ

Xülasə

Məqalədə müasir iqtisadi şəraitdə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin aqrar sektorun fəaliyyətinə təsiri məsələləri sistemli yanaşma və müqayisəli təhlil əsasında tədqiq edilir.

Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin aqrar sahədə səmərəliliyin yüksəldilməsinə təsir imkanları müəyyən edilir və bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan təkliflər (*sahəyə maraq oyatmaq və sektorun inkişafını sürətləndirmək məqsədilə istehsal, həmçinin istehlak kooperativlərinin istehsal və emal etdikləri bütün növ kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən müddətə vergilərdən azad edilməsi, bu məqsədlə Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik olunması*) verilir.

Vergitutma baxımından aqrar sektorun maliyyə təminatının genişlənməsi istiqamətləri müəyyən olunur və əsaslandırılır.

Açar sözlər: *aqrar sektorun vergi tənzimlənməsi, vergi güzəşti, aqrar sektorun maliyyə təminatı.*

Giriş

Azərbaycanın neft sərəvətləri qeyri-neft sektorunda iqtisadi artım mühitinin təkmilləşdirilməsi və iş yerlərinin yaradılması üçün əhəmiyyətli imkanlar təmin edir. Hazırda ölkədə bu imkanlardan səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi" təsdiq edilib.

Yol xəritəsində qeyri-neft sektorunun inkişafında prioritet istiqamətlərdən biri kimi ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın başlıca sahələrindən biri kimi, cəmiyyətin həyatında mühim rol oynayır. İqtisadiyyatın bir çox sahələrinin inkişafı müəyyən dərəcədə kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsindən aslıdır.

Digər bir tərəfdən, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına real imkanlar yaradan əsas şərtlərdən biri ölkədə təkmil vergi sisteminin yaradılması və onun çevik fəaliyyət göstərməsidir. Təkmil vergi siyasəti həm iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirir, həm də milli istehsal sahələrinin yüksək artımına şərait yaradır. Bu siyasəti xətt bir çox iqtisadi bölmələri əhatə edir ki, bu bölmələrdən də birini aqrar sahə təşkil edir və burada optimal vergi siyasətinin həyata keçirilməsi öz səmərəsini verir.

Digər tərəfdən, son illərdə kənd təsərrüfatında əldə olunan nailiyyətlərlə yanaşı bir məsələni xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, qloballaşan iqtisadi şəraitdə aqrar sahənin inkişafı istiqamətində mövcud vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması və yeni maliyyələşmə mənbələrinin aşkar edilməsi əsas problem kimi qəbul olunur. Bu baxımdan problemin həlli istiqamətində "Vergi tənzimlənməsi aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinə dövlət dəstəyinin əsası kimi" mövzusu olduqca aktual əhəmiyyət daşıyır. Tətbiq olunan vergi azadolmalarının aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin inkişafına təsiri və kənd yerlərində əhalinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılmasında vergi siyasətinin rolu elmi araşdırmalar tələb edir. Bundan irəli gələrək aqrar sahədə maliyyələşmənin effektivliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri, vergi güzəştlərinin aqrar sektorun inkişafına hansı səviyyədə təsir etməsi, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində bu güzəştlərin rolu, vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər tənzimləmə tədbirləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi bu tədqiqatın predmeti kimi qəbul olunur. Tədqiqatın obyektinə isə ölkənin vergi sahəsi üzrə qüvvədə olan qanunvericilik və inzibatçılıq sistemidir.

Aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinə dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri

Müasir dövrdə global səviyyədə kənd təsərrüfatı sahəsi “Yaşıl inqilab” mərhələsindən “İkinci yaşıl inqilab” və ya “Biotexnologiya inqilabı” mərhələsinə keçid dövrünü yaşayır. Belə ki, torpaq və su resurslarının məhdudluğu fonunda, intensiv istehsal üsulları ilə belə qlobal ərzaq təchizatının əhəmiyyətli həcmdə artırılması təmin edilərsə də, ətraf mühit və ekosistem üzərində ciddi mənfi təsirlər də yaranmışdır. Bu amil müasir dövrdə dayanıqlı kənd təsərrüfatı istehsalına imkan verən yeni və effektiv dövlət tənzimlənməsi sisteminin tətbiqini zəruri etmişdir. Bu prosesdə tənzimlənmənin əsas alətləri kimi dövlət nəzarəti, dövlət dəstəyi və maliyyələşmə çıxış edir.

Sahibkarların dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına güzəştli kreditlərlə maliyyələşdirilməsi siyasətində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sənayesi prioritet sahə kimi müəyyən edilmiş, ayrılan güzəştli kreditlərin 60–65 faizi məhz bu sahələrin payına düşmüşdür. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına tətbiq edilən vergi güzəştləri də istehsalçıların xərclərinin azaldılması, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, həmçinin yerli məhsulların qiymətlərinin istehlakçılar üçün əlverişli olması baxımından mühümdür. Hazırda kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirlərinin bu sahənin inkişaf məqsədləri baxımından ünvanlılığının daha da artırılması və tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı islahatlara başlanılmışdır. O cümlədən, tətbiq edilən vergi güzəştləri siyasətinə həm də kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları ilə emal müəssisələri və ticarət şəbəkələri arasında kooperasiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədi çərçivəsində baxmağa zərurət yaranmışdır.

Aqrar sahədə kooperasiya münasibətlərinin isə formalaşması bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Eyni zamanda, bu münasibətlərin formalaşmasında dövlətin tənzimləyici funksiyası ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, burada tənzimləmə dedikdə, münasibətlərin cərəyan etdiyi sahədə dövlət tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, digər sahələrdə olduğu kimi aqrar sahədə də kooperasiya əlaqələrinin inkişafı müvafiq olaraq dövlətin aqrar siyasətindən, bu sahədə həyata keçirilən tənzimləmədən çox asılıdır. Araşdırmalardan və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən görünür ki, milli aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin prioritet məqsədi aqrar bölmənin inkişafına hərtərəfli yardım etməkdən, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarını daxili və xarici təhlükələrdən etibarlı şəkildə müdafiə etməkdən və yekun olaraq ölkə əhalisini ərzaq məhsulları ilə davamlı təmin etməkdən ibarətdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı kooperativlərinə kəndin mövcudluğunun başlıca şərti kimi baxılır və bu məqsədlə də dövlətin tənzimləmə mexanizmləri tətbiq edilir. Bu cür tənzimləmə ilk növbədə aqrar kooperativlərə hökumətin birbaşa büdcə dəstəyi vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinə fəal şəkildə qoşulan Azərbaycan Respublikasında dövlət tərəfindən son illərdə kooperativ sektorun inkişaf etdirilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir. Son illərdə bu istiqamətdə qəbul edilən sənədlərə və görülmə tədbirlərə əsasən deyilə bilsək ki, artıq təsərrüfatlararası kooperasiya əlaqələrinin inkişafı sahəsində bütün maraqlar dövlət tərəfindən dayanıqlı şəkildə tənzimlənilir, kooperativlərin ümumilikdə sosial və iqtisadi sahədəki roluna, o cümlədən də xüsusilə aqrar sektordakı roluna müvafiq dəyərləndirmələr edilir.

Təsədüfi deyil ki, son illər aqrar sahənin tənzimlənməsi istiqamətində dövlət tərəfindən qəbul edilən bütün sənədlərdə kooperasiya münasibətlərinin inkişafı əsas prioritetlərdən hesab edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanla təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının davamlılığına təsir edən amillər arasında yol xəritəsinin əsas prioritetləri müəyyənləşdirilib. Bu prioritetlərin də 2.3. bəndi “Kənd təsərrüfatında fermer tərəfdaşlığının formalaşdırılması və kooperasiyanın inkişafı” adlanır [2, s. 72]. Müvafiq prioritetə əsasən kənd təsərrüfatı sahəsində kooperasiyanın inkişafı istiqamətində dövlət dəstəyi mexanizmlərinin tətbiqini nəzərdə tutan təkliflərin hazırlanması (misal üçün, müqaviləyə əsaslanan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının genişləndirilməsi məqsədilə emal müəssisələrinin stimullaşdırılması (güzəştli kreditlər yolu ilə və s.), kənd təsərrüfatı kooperativlərinin inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi qrant proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi,

kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının sahəvi və regional assosiasiyalarının institusional potensialının gücləndirilməsi məqsədilə qrant proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi, müxtəlif növ dövlət dəstəyi layihələrinin istehsalçı birlikləri vasitəsi ilə həyata keçirilməsi və s.) aidiyyəti dövlət strukturlarına tapşırılb. Nəticə olaraq belə demək mümkündürsə, bu sənəd kooperasiya münasibətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi istiqamətində hökumət tərəfindən atılan addımların bariz nümunəsidir.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 16 aprel 2014-cü il tarixli 152 nömrəli Fərmanına əsasən “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Qanun hazırlanmış və Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 18 iyul tarixli 996 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş müvafiq Qanunun icrası çərçivəsində ölkədə aqrar kooperasiyanın inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması məqsədilə kompleks tədbirləri özündə birləşdirən “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı” hazırlanmış və 2017-ci il 14 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramında mövcud vəziyyət araşdırılmış, kənd təsərrüfatı kooperasiyası sahəsində qlobal meyillər müəyyən edilmişdir. Bu Dövlət Proqramında aqrar kooperasiyanın inkişafı baxımından mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, müvafiq stimullaşdırma mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi, habelə bu sahədə ictimai məlumatlandırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi və s. məsələlərin həlli nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı kooperasiyasının mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri, rolu və üstünlükləri müəyyənləşdirilmiş, inkişaf şərtləri verilmişdir. Sənəddə, həmçinin Dövlət Proqramının məqsəd və vəzifələri, gözlənilən nəticələr dəqiqləşdirilmişdir [3].

İlk növbədə Dövlət Proqramında aşağıdakı məqsədlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur (Sxem 1.).

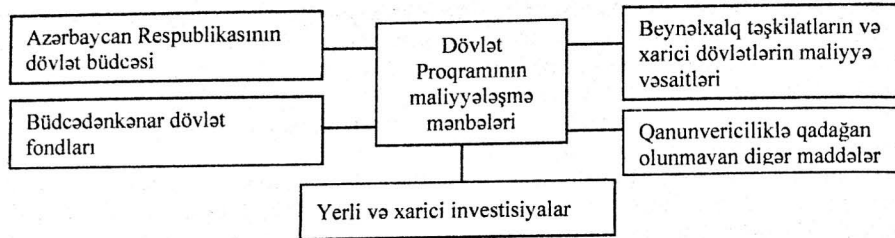
Kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair Dövlət Proqramının məqsədi

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının birgə təsərrüfatçılıq fəaliyyətini təşviq etmək	Könlülük əsasında kənd təsərrüfatı kooperativlərinin təşkilinə əlverişli şərait yaratmaq	Kooperativlərin dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək	Aqrar sahədə kooperasiyanın formalaşmasına və inkişafına dəstək vermək
---	--	--	--

Sxem 1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramının məqsədi.

Dövlət Proqramında reallaşdırılacaq tədbirlərin isə aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşdirilməsi planlaşdırılır (Sxem 2):

Dünya təcrübəsi göstərir ki, aqrar sahədə kooperativ fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin ən zəruri prinsiplərindən biri onun inkişafına dövlət yardımlarının göstərilməsi, bu fəaliyyətin subsidiyalaşdırılmasıdır. Bu isə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə istehsal vasitələrinin qiymətləri arasında paritetin saxlanılması, kənd təsərrüfatı sahəsində azad rəqabət mühitinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş səmərəli antiinhisar tənzimlənməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin, o cümlədən istehsal və emal kooperativlərinin müasir texnika və texnologiyaya olan tələbatını təmin etmək, onlara investisiya və innovasiya cəhətdən yardımın göstərilməsi, yerli əmtəə istehsalçıların xarici bazarların zərərli təsirlərindən qorunması məqsədi ilə iqtisadi yardım xarakterli stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. amillərlə əlaqədardır.

Sxem 2. Dövlət Proqramının maliyyələşmə mənbələri.

Fikrimizcə, dövlətin subsidiya siyasəti riskli sahə sayılan kənd təsərrüfatında qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə əlavə stimulyar yaratmaq üçün təkmilləşdirilməlidir. İlk növbədə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara əkin sahəsinin becərilməsi üçün istifadə etdiyi yanacaq və motor yağlarına görə dövlət yardımının verilməsində əsas meyar - bir hektar əkin sahəsi saxlanılmaqla, yardımların məbləğinin hər bir bitki üçün onun becərilməsində texnikadan istifadə dərəcəsinə mütənasib olaraq diferensiasiya olunması daha məqsədəuyğun olardı. Yardımların təklif olunan variantda verilməsi, becərilməsinə daha çox texnika sərf olunan pambıqçılıq, üzümçülük, meyvəçilik və digər sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün stimulu artırma bilər.

Təcrübə göstərir ki, məhz ünvanlı subsidiya strategiyası inkişaf etməkdə olan ölkələrin ixracat potensialını məhdudlaşdırır, infrastruktur təkmilləşməsinə, onun mobilizəməsinə mənfi təsir göstərir. Bu səbəbdən də kütləvi subsidiyalar praktikasına son qoyulması ilə bağlı beynəlxalq təşkilatların çağırışları son zamanlar tez-tez səslənir. Digər tərəfdən, əksər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracını stimullaşdırmaq məqsədi ilə dövlət bütün təsərrüfat subyektlərinə deyil, ixrac potensialı olan kooperativlərə subsidiyalar ayırır. Məsələn, Fransa və Yaponiyada kənd təsərrüfatı kooperativləri sistemi məhz dövlət subsidiyalarının, dövlətin əhəmiyyətli köməyinin nəticəsində formalaşmışdır.

Fikrimizcə, Azərbaycanda da aqrar sahədə kütləvi subsidiyalaşma siyasəti tədricən ünvanlı xarakter almalı, aqrar kooperativlərin fəaliyyətini stimullaşdıran dövlət subsidiya proqramları həyata keçirilməlidir. Yəni, aqrar kooperativlər üçün təminat və dəstək fondları yaradılması, kooperativlərin start kapitalı ilə təminat edilməsi, aqrar istehsal kooperativlərinə verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının subsidiyalaşdırılması məqsədəuyğun olardı.

Beləliklə, kooperasiya əlaqələrinin formalaşmasında dövlət tənzimlənməsinin rolu istiqamətində aparılan tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, müasir şəraitdə aqrar kooperasiyanın dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının və tənzimlənməsinin zəruriliyi və səmərəliliyi bütövlükdə aqrar sahənin maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsinə gətirib çıxarır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə istinad etsək görərik ki, aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi makro səviyyədə bu sahənin uğurlu inkişafı, həmçinin yerli məhsul istehsalçıları ilə dövlət, həmçinin onlar ilə emal müəssisələri arasında qarşılıqlı kooperasiya münasibətlərində paritetliyin təminatı edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılmış maliyyə mexanizminin formalaşdırılmasından çox asılıdır. Ümumilikdə isə bazar münasibətlərinə əsaslanan davamlı inkişaf şəraitində aqrar sahənin etibarlı maliyyə durumuna malik olması kənd təsərrüfatında məhsul istehsalçılarının geniş təkrar istehsal fəaliyyətinin rentabelli olmasına və bütövlükdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri arasında kooperasiyaya əsaslanan qarşılıqlı maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsinə xidmət edir. Təcrübə göstərir ki, aqrar sahənin gələcək inkişafını təminat edən amillərdən ən əsası bu sahənin iqtisadiyyatın digər sahələri ilə kooperasiya əlaqələrinin sürətlə inkişaf etdirilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq müasir dövrdə aqrar sahənin intensiv inkişafının təminatı üçün kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müxtəlif istiqamətli kooperativlərin yaradılmasına diqqət artırılmalı, dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına aqrar sahibkarlara subsidiyalar, güzəştli kreditlər,

lizinq yolu ilə texnika, məhsuldar heyvanlar və digər vasitələr verilərkən ilk növbədə bu sahədə fəaliyyət göstərən kooperativlərin maraqları nəzərə alınmalıdır. Bütün bunlar isə öz növbəsində kooperativlərin və kooperasiya əlaqələrinin gücləndirilməsinə dəstək verə bilər. Eyni zamanda, kooperasiya əlaqələrinin inkişafı üçün zəruri olan məsələlərdən biri də maarifləndirmədir. Belə ki, dövlət tənzimlənməsi stimullaşdırma, nəzarət, təbliğat və s. kimi istiqamətləri əhatə edir ki, kooperasiya münasibətlərinin inkişafı baxımından da maarifləndirməyə üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Ona görə ki, kooperasiya münasibətləri konüllülük prinsipinə əsaslandığı üçün burada inzibati təsirlərə deyil, maarifləndirməyə üstünlük verilməlidir.

Kooperasiya əlaqələrinin inkişafı istiqamətində vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi

Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatında, ümumilikdə aqrar regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsi maliyyə təminatından çox asılıdır. Ona görə ki, digər sahələrlə yanaşı aqrar sahədə də mövcud imkanların reallaşdırılması və qarşıya qoyulan məqsədə nail olunması aqrar təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşdirilməsi və stimullaşdırılması yolu ilə həllini tapır. Bu baxımdan da, ölkədə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı sektoru formalaşdırmaq, o cümlədən hazırkı iqtisadi şəraitdə kənd təsərrüfatının əsas prioriteti hesab edilən kooperativ sektorun təşkilini stimullaşdırmaq üçün istehsalçıların maliyyə resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması üzrə mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin inkişafı istiqamətində təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulan maliyyə-kredit alətlərini investisiya qoyuluşları, vergi və gömrük siyasəti, kredit siyasəti və mövcud sığorta sistemi kimi təsniflərə ayırmaq olar.

Aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin inkişafında, xüsusi ilə bu sahənin maliyyə təminatında hər bir ölkənin vergi siyasəti və vergi sistemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasında aqrar kooperativlərin inkişafına böyük önəm verilməklə bu qurumlar güzəştli vergi sistemləri ilə dəstəklənir. Məsələn, Fransa qanunvericiliyində təyinatından asılı olmayaraq bütün kənd təsərrüfatı kooperativləri kommərsiya təşkilatları hesab edilərsələr də, onlar mənfəət vergisindən tam azad olunurlar. İtaliya qanunvericiliyində isə yarandığı ilk 10 il ərzində kənd təsərrüfatı kooperativləri vergidən azad edilir. Bu ölkədə kooperativin daxilində reallaşdırılan əmtəə və xidmətlər ƏDV-yə cəlb edilmir. Yalnız bu müəssisələrin xalis mənfəətindən bələdiyyə və mərkəzi büdcəyə vergi tutulur. Danimarkada isə özəl sektorun vergi dərəcələri kooperativ sektordən orta hesabla iki dəfə, İspaniyada isə üç dəfə yüksəkdir. Türkiyədə kooperasiya ilə bağlı bir sıra dövlət təşviqi mexanizmləri vardır ki, onların da əsasında vergilərlə bağlı təşviqlər dayanır. Ölkədə kooperativlər kirayə verilmədiyi müddət ərzində sahib olduqları dasınmaz əmlak üzərindən alınacaq gəlir və ortaqların təqdim edəcəkləri dasınmaz əmlaklar bütün növ vergi və rüsumlardan azaddır.

Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində kooperativ sektorla bağlı hər hansı vergi güzəştləri nəzərdə tutulmasa da, ümumilikdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə bağlı güzəştlər tətbiq edilməkdədir. Belə ki, bu sahədə sahibkarlığı stimullaşdırmaq məqsədilə 2001-ci il 27 noyabr tarixli “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, 01 yanvar 2001-ci il tarixdən kənd təsərrüfatında vergi güzəştlərinin verilməsinə başlanılmışdır. 16 may 2014-cü il tarixli Qanunla “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ləğv edilmiş və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları üçün tətbiq edilən güzəştlər 1 yanvar 2014-cü il tarixdən vergi azadolmaları şəklində Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir.

Dəyişikliyə əsasən, 01 yanvar 2014-cü il tarixdən 10 il müddətinə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən, fiziki şəxslər isə əlavə dəyər vergisini, həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini və müddətsiz olaraq bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisini ödəməkdən azad edilmişdir [4].

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı bir məsələ də nəzərə alınmalıdır ki, bəzən fermerlər arasında elə fikir yaranır ki, hazırda aqrar sahəyə tətbiq olunan azadolmalar kənd təsərrüfatının bütün fəaliyyət sferasını, o cümlədən aqrar kooperativlərin fəaliyyət sferasını əhatə edir. Məlumat üçün bildirək ki, Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan azadolmalar yalnız istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı tərəfindən satışına şamil edilir. Vergi Məcəlləsinin 13.2.60-cı maddəsinə əsasən isə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı dedikdə - heyvanların və quşların yetişdirilməsi, bəslənməsi (həmçinin sənaye üsulu ilə), diri şəkildə olarkən onlardan məhsulların (ilkin forması, kimyəvi tərkibi dəyişdirilmədən, yarımfabrikat kimi istifadə olunaraq yeni məhsula çevrilmədən, konservləşdirilmədən) əldə olunması, bitkiçilik məhsullarının becərilməsi nəzərdə tutulur [1]. Həmin məhsulların satışına azadolmanın tətbiq edilməsi üçün istehsal olunan (həmçinin sənaye üsulu ilə) canlılar diri formada, habelə onlardan diri şəkildə olarkən əldə olunmuş məhsullar ilkin formada, kimyəvi təsirsiz təqdim edilməlidir. Məsələn, fermer iribuynuzlu malı diri satarsa vergi tətbiq edilmir, yox əgər kəsb satarsa mənfəət və ya sadələşdirilmiş vergiyə cəlb olunmalıdır. Həmçinin südün satışı vergiyə cəlb edilməyə də süddən hazırlanan məhsulların (yağ, pendir, xama və s.) satışına vergi tətbiq edilməlidir.

Yuxarıda göstərilənlərə əlavə olaraq qeyd edək ki, Vergi Məcəlləsinə edilmiş yeni dəyişikliklərə əsasən heyvan və quş ətinin satışı – 2020-ci il yanvarın 1-dən 4 il müddətinə əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir. Lakin bu azadolma kəsilmə və dondurulma əməliyyatlarına məruz qalan heyvan və quş ətləri istisna olmaqla, emal əməliyyatlarına məruz qalan heyvan və quş ətinə münasibətdə tətbiq edilməyəcək. Eyni zamanda Vergilər Nazirliyinin mövqeyinə görə balıq ətinin satışı əlavə dəyər vergisinə cəlb edilməlidir.

Statistika Komitəsinin təsnifat göstəricilərinə görə balıq kənd təsərrüfatı heyvanı hesab edilmədiyinə görə Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş vergi azadolmaları balıqçılıqla məşğul olan vergi ödəyicilərinə şamil edilmir. Vergilər Nazirliyinin mövqeyinə görə, heyvan ətinin əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi balıq ətinə münasibətdə tətbiq edilməməlidir.

Bizim fikrimizcə, balığın kənd təsərrüfatı heyvanı hesab edilməməsi onun heyvan olmadığı anlamına gəlməməlidir və Vergi Məcəlləsinin heyvan ətinin əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi ilə bağlı 164.1.37-ci maddəsinin müddəaları balıq ətinə də şamil edilməlidir. Eyni zamanda bu azadolma balıqçılıq kooperativləri formasında birləşmək istəyən sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarına da uyğundur və gələcək fəaliyyətlərində müəyyən stimula yarada bilər.

Aqrar kooperativlərin vergi azadolmalarından faydalanmasına gəldikdə, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində aqrar kooperativlərin fəaliyyəti ilə bağlı, demək olar ki, vergi azadolması nəzərdə tutulmur. Yalnız kənd təsərrüfatı istehsal kooperativlərinin yuxarıda sadalanan məhdud fəaliyyətdən (əkinçilikdən, canlıların diri şəkildə satışından, habelə onlardan diri şəkildə olarkən əldə olunmuş məhsulların ilkin formada satışından) əldə etdiyi gəlirlərə vergi azadolmaları şamil edilə bilər. Bu isə kooperativ sektorun kompleks inkişafı üçün yetərli hesab edilə bilməz.

Qonşu Gürcüstan Respublikasının təcrübəsinin araşdırılması göstərir ki, ölkənin Vergi Məcəlləsində kooperativlər üçün geniş güzəştlər paketi mövcuddur [7]. Məsələn:

- ✓ kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üçün istifadə edilən kooperativin əmlakından əmlak vergisi tutulmur;
- ✓ kooperativin fəaliyyəti çərçivəsində, kooperativin üzvləri tərəfindən əldə edilmiş dividenddən gəlir vergisi tutulmur;
- ✓ kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üçün lizinə verilmiş daşınan əmlak əmlak vergisindən azaddır və s.

Fikrimizcə, bu sahəyə maraq oyatmaq və sektorun inkişafını sürətləndirmək üçün vergi sahəsində yeridilən siyasət kooperativ inkişafına maraqlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu sahədə səmərəliliyin əldə olunması istiqamətində bütün zəruri tədbirlər görülməli, istehsal, həmçinin istehlak kooperativlərinin istehsal və emal etdikləri bütün növ kənd təsərrüfatı məhsulları müəyyən müddətə vergilərdən azad edilməlidir. Qeyd olunanlar istehsal və emal kooperativlərinin səmərəli əməkdaşlığına və onların kooperasiyada birləşməsinə öz töhfəsini verə bilər.

Həmçinin qeyd edək ki, bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları torpaq vergisinin ödəyicisi hesab edirlər. Vergi Məcəlləsinə elə bir dəyişiklik edilməlidir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları kooperativdə birləşməyə sövq etsin. Məsələn, istehsal kooperativlərinin müəyyən müddətə torpaq vergisini ödəməkdən azad edilməsi bu birliklərə marağı artırma bilər. Digər tərəfdən, kooperativ sektorun inkişafı üçün bu sahəyə xarici investorların cəlb edilməsi də çox önəmli məsələdir. Çünki, xarici tərəfdaşların sayının artması yeni, innovativ texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi ilə nəticələnə bilər. Ona görə də bu istiqamətdə də hökumət tərəfindən stimullaşdırıcı addımlar atılmalı, bu sahəyə yönəldilən xarici investisiyalara və gətirilən texnologiyalara yeni vergi güzəştləri tətbiq edilməli və bütün gömrük rüsumlarından azad edilməlidir.

Azərbaycanda kooperativlərin yaradılması üçün əsas amil ilk növbədə əkin sahələrinin olmasıdır. Lakin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən aparılan monitorinq nəticəsində məlum olub ki, ekstenziv üsulun üstünlüyü, meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin köhnə və nasaz olması, vegetasiya dövründə suyun çatışmazlığı, qurunt sularının səviyyəsinin yuxarı olması, torpaqların şorlaşması, əkin sahələrinin örüş və biçənəklərə çevrilməsi, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrində müxtəlif təyinatlı obyektlərin tikintisi, torpaqların bir qisminin cəbhə və işğal zonasına düşməsi və sair problemlər əkin sahələrinin azalması ilə nəticələnib.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ilbəl azalmasının əsas səbəblərindən biri də torpaqların təsnifata uyğun istifadə olunmamasıdır. Buna səbəb isə kiçik və ailə təsərrüfatlarının heç bir elmi dəstək, konsultativ kömək almadan ənənəvi təsərrüfatçılıqla məşğul olmasıdır. Nəticədə torpaqlar təyinatı üzrə istifadə olunmur ki, bu sahədə məhsuldarlığın və gəlirliliyin səviyyəsinin aşağı olmasının səbəblərindən biri də məhz budur.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlardan səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinə, Vergi Məcəlləsinə, "Torpaq icarəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa, "Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsi ilə bağlı torpaq müsabiqələrinin və hərəclarının keçirilməsi Qaydaları"na və "Örüş, otlaq və biçənək sahələrinin istifadəyə və icarəyə verilməsi, habelə istifadə edilməsi Qaydaları"na müvafiq dəyişikliklər edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 6 may 2016-cı il tarixli Qanununa əsasən Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliyə əsasən təyinatı üzrə istifadə edilən kənd təsərrüfatı torpaqları üçün torpaq vergisinin dərəcəsi 1 şərti bala 0,06 manat müəyyən edildiyi halda, təyinatı üzrə istifadə edilməyən kənd təsərrüfatı torpaqları üçün verginin dərəcəsi torpaq sahəsinin hər 100 m²-nə görə 2 manat müəyyən edilir [1, s. 190]. Məsələn, fiziki şəxsin Cəlilabad rayonunda mülkiyyətində olan I keyfiyyət qrupuna aid 5 hektar əkin sahəsini təyinatına uyğun və ya təyinatına uyğun olmayan fəaliyyətdə istifadə etməsinə görə ödəməli olduğu illik torpaq vergisinin məbləği aşağıdakı kimi olacaq:

$$\text{Təyinatı üzrə} = 73 \text{ ş.bal} * 0.06 \text{ man} * 5 \text{ ha} = 21.9 \text{ man}$$

$$\text{Təyinatdan kənar} = 5 * 10\,000 \text{ m}^2 = 50\,000/100 * 2 = 1000 \text{ manat.}$$

Doğrudur, Vergi Məcəlləsinə yuxarıda qeyd olunan dəyişiklik 2016-cı ildən başlayaraq ölkə üzrə torpaqların təyinatına uyğun istifadə edilməsinə, yəni əkin sahələrinin genişlənməsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Aşağıdakı diaqram nəzər yetirdikdə müvafiq dəyişiklikdən sonra bu sahədə müşahidə olunan inkişaf açıq-aşkar görünür.

Fikrimizcə, mövcud problemin həlli istiqamətində, yəni torpaqların təyinatı üzrə istifadə edilməsi, o cümlədən istehsal təyinatlı torpaqların kooperativlərdə birləşdirilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən görülən tədbirlər yalnız inzibati olmamalı, bu sahədə əsasən elmtutumlu, maarifləndirici və stimullaşdırıcı tədbirlərə üstünlük verilməlidir.

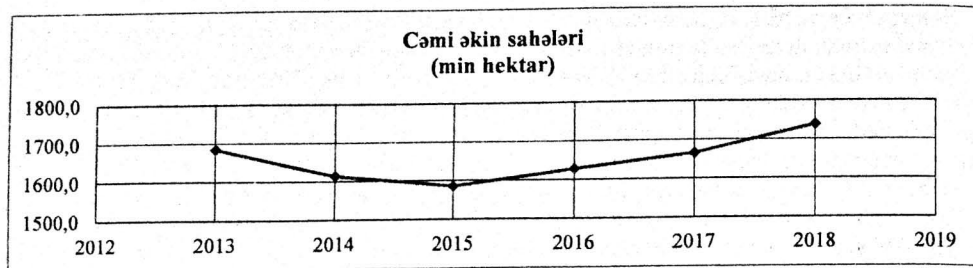

Diagram 1. Kənd təsərrüfatı bütünlərinin əkin sahələri.

Bu sahədə təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulan qanunvericilik aktlarından biri də “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. Belə ki, müvafiq qanunun 1.1.4-cü maddəsində göstərilir ki, kənd təsərrüfatı istehlak kooperativi - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları olan fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyəti dövründə üzvlərinin xərclərinin azalmasına və (və ya) gəlirlərinin artmasına və onların iqtisadi maraqlarının müdafiəsinə yönəlmiş xidmətlərin təşkili üçün birləşməsi yolu ilə yaradılan qeyri-kommersiya hüquqi şəxsdir [3, s. 1]. Maddənin bu cür qoyuluşu Vergi Məcəlləsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən qeyri-kommersiya fəaliyyəti dedikdə, məqsədi gəlir götürmək olmayan və əldə etdiyi gəliri yalnız qeyri-kommersiya məqsədləri, o cümlədən öz nizamnamə məqsədləri üçün istifadə etməyi nəzərdə tutan qanunla qadağan edilməyən fəaliyyətin həyata keçirilməsidir, əks halda bu fəaliyyət kommersiya fəaliyyəti sayılır [3, s. 13]. Əgər müvafiq qanunun 1.1.4-cü maddəsinə yazmaqda başlıca məqsəd bu tip kooperativlərin vergi azad olmalarından istifadə etməsidirsə, onda bunu elə formada etmək lazımdır ki, başqa qanunvericilik aktları ilə ziddiyyət təşkil etməsin. Belə ki, Avropa Birliyi ölkələrində kənd təsərrüfatı kooperativləri kommersiya qurumu hesab edilir, lakin məhsulun satış qiymətində artımın qarşısını almaq üçün qanunla vergilərdən azad edirlər. Qeyd olunan beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla sözügedən qanunvericiliyin müvafiq maddəsinə dəyişikliyin edilməsi bu sahədə mövcud olan ziddiyyətin aradan qaldırılmasına yardımçı ola bilər.

Nəticə

Aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin mövcud durumunun və inkişaf dinamikasının təhlil olunması, kooperasiya əlaqələrinin inkişafında vergi siyasətinin rolunun araşdırılması və ümumilikdə aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin yüksəldilməsi istiqamətində aparılan araşdırmalar vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin Azərbaycanın aqrar kooperasiya sisteminin qurulması üçün əhəmiyyətini bir daha sübut edir. Həmçinin, məqalədə də qeyd olunduğu kimi, aqrar sektorun istehsal və digər subyektləri arasında səmərəli kooperasiya və inteqrasiya əlaqələrinin qurulması ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi, məşğulluq, qeyri-neft ixracı kimi istiqamətlərdə mövcud problemlərinin həllində ciddi rol oynayır.

Fikrimizcə, dövlət yuxarıda sadalananları nəzərə almaqla ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafının dayanıqlığını təmin etmək üçün iqtisadi mexanizmlərdən istifadə etməklə lazım olan normal şəraiti yaratmalı, bu mexanizmlərdən biri və əsası olan vergilərin köməyi ilə həmin prosesi tənzimləməlidir.

Bu sahədə daha yaxşı nəticələrin əldə olunması məqsədilə aşağıda göstərilənlərin həyata keçirilməsini zəruri hesab edirik:

1. Dövlət hazırlanacaq investisiya layihələrini daim nəzarətdə saxlamalı və əsas hədəf gələcəkdə aqrar sahədə təsərrüfatlararası kooperasiyaların inkişafına təkan verəcək layihələrin reallaşdırılması olmalı, belə layihələrin reallaşdırılması məqsədilə ölkəyə gətirilən bütün texnika və texnologiya gömrük rüsumlarından, həmçinin əlavə dəyər vergisindən tamamilə azad edilməlidir.

2. Kənd əhalisinin iqtisadiyyatın digər sahələrində məşğulluq imkanlarını artırmaq üçün kifayət

qədər əhalisi olan böyük kənd rayonlarında kənd təsərrüfatı emalı müəssisələrinin yardımması istiqamətində zəruri tədbirlər görülməli və hətta bu sahədə səmərəliliyin əldə olunması üçün həmin müəssisələrlə fermer təsərrüfatları arasında kooperasiya əlaqələrinin qurulması və inkişafı sürətləndirilməlidir. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən emal müəssisələrinin də istehsal müəssisələri kimi, müəyyən müddətə mənfəət vergisindən azad olunması və ya vergi dərəcəsinin azaldılması məqsədmüvafiqdir.

3. 2020-ci ilin yanvar ayından başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan bütün təsərrüfat subyektləri mükəlləfiyyət formasından asılı olaraq müvafiq hesabat dövrü üçün mənfəət (gəlir) və ya sadələşdirilmiş verginin hesabatlarını vergi orqanlarına təqdim etməlidir. Lakin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının əksəriyyətinin informasiya vasitələrinə çıxış imkanları sıfır səviyyəsindədir. Fikrimizcə, həmin vergi ödəyicilərinin maliyyə sanksiyalarına məruz qalmaması üçün müvafiq dövlət qurumları tərəfindən təxirəsalınmaz tədbirlər görülməlidir.

4. Kooperativlərin vergiyə cəlb edilməsi və yeni yaradılan kooperativlərə dövlət dəstəyi ilə bağlı İtaliya, Almaniya, Danimarka və digər inkişaf etmiş Qərbi ölkələrinin təcrübələrinin Azərbaycanda aqrar kooperativlərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi baxımından gözdən keçirilməsi məqsəduyğun olardı. Qonşu Gürcüstan Respublikasında olduğu kimi, kooperativin üzvləri tərəfindən əldə edilmiş dividendin gəlir vergisindən azad edilməsi, istehsal kooperativlərinin müəyyən müddətə torpaq vergisini ödəməkdən azad edilməsi bu birliklərə marağı artırmaqla.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
2. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 iyul 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı”.
4. Əhmədov R.K. “Vergi tənzimlənməsinin aqrar sektorun inkişafına təsiri”. Azərbaycanın Vergi Jurnalı, 2013, №2, s.149-161.
5. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.
6. http://www.stat.gov.az - Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi.
7. www.acda.gov.ge/res/docs/2015060511510048486.

*Рашид Казим оглы Ахмедов
доцент учебного центра Министерства по Налогам*

Налоговое регулирование в аграрном поле отношения сотрудничества как основа государственной поддержки

Резюме

В статье рассматривается влияние налоговых льгот на развитие аграрного сектора в современных экономических условиях.

Проводится системный подход и сравнительный анализ.

Даны предложения по развитию сельскохозяйственного сектора, чтобы улучшить финансовые гарантии (аграр перерабатывающие предприятия, работающие в области изъятия подоходного налога или снижение налоговых ставок с целью повышения инвестиционной привлекательности);

Выявляются отсутствие базы статистических показателей налоговых льгот, применяемых в аграрном секторе.

Ключевые слова: налоговое регулирование аграрного сектора, налоговая льгота, финансовая поддержка аграрного сектора.

Rashad Kazim Ahmedov
ass. prof. of the Training Center of the Ministry of Taxes

Tax regulation as the basis of state support for cooperative relationships in the agricultural sector

Summary

The article examines the impact of tax incentives on the development of the agricultural sector in modern economic conditions.

A systematic approach and comparative analysis are carried out.

Proposals are given for the development of the agricultural sector in order to improve financial guarantees (agricultural processing enterprises operating in the field of income tax exemption or reduction of tax rates in order to increase investment attractiveness);

The lack of a database of statistical indicators of tax benefits applied in the agricultural sector is revealed.

Key words: tax regulation of the agricultural sector, tax relief, financial support of the agricultural sector